

AFGANISTANILAISTEN PAKKOMUUTTAJIEN ARJEN KANSALAISSUUS JA TOIMINNAN MAHDOLLISUUDET

Johanna Hiitola: YTT, erikoistutkija, Siirtolaisinstituutti

Jaana Vuori: Professori, Sukupuolentutkimus, Itä-Suomen yliopisto

johanna.hiitola@utu.fi; jaana.vuori@uef.fi

Janus vol. 26 (4) 2018, 326–342

Janus

Tiivistelmä

Artikkelimme tarkastelee afgaaniyhteisön jäsenten kotoutumisen mahdollisuuksia pienellä paikkakunnalla Suomessa. Etnografisessa tutkimuksessa kysymme, millaisia mahdollisuuksia ja esteitä kotouttamistyö asettaa perheissä elävien afganistanilaistaustaisten naisten ja miesten arjen kansalaisuudelle. Sovellamme kansalaisuuden käsitteistöä sellaisten prosessien, käytäntöjen ja tekojen empiriseen analyysiin, joissa valtiollisia politiikkoja sovelletaan ja sovitetaan yksilöiden elämään. Esitämme analyysissämme tarinat kahdesta perheestä siten, että niiden kautta avautuu laajempi näkymä afgaaniyhteisöön kuuluvien yksilöiden ja perheiden toimijuuteen. Tulostemme mukaan kotouttamistyön ja maahanmuuttopolitiikan yhteen kietoutuminen raamittaa tutkittavien kohtelua tavalla, jolla on sukupuolenumukaisia seurauksia. Perheiden naisia ei välttämättä nähdä yksilöinä, jotka tekevät omia ratkaisujaan. Kun mies on turvapaikanhakija, heidän isyyttään ja hoivavastuutaan ei tunnisteta. Analyysin mukaan arjen kansalaisuus ja kansalaisuus oikeudellisena asemana liittyvät vahvasti toisiinsa.

JOHDANTO

Tässä artikkelissa analysoimme afgaaniyhteisön jäsenten toiminnan mahdollisuuksia pienessä kaupungissa suomalaisella syrjäseudulla. Tarkastelemme erityisesti kotouttamistyön roolia pakkomuuttajaperheiden toiminnan tukemisessa. Kiintiöpakolaisten vastaanottamisesta alkunsa saaneesta yhteisössä näkyy pakkomuuttoon liittyvä epävarmuus tulevaisuudesta. Pakolaisaseman perusteella muuttaneiden lisäksi yhteisöön on liittynyt heidän vanhoja ja uusia perheenjäseniään erilaisin oleskelustatuksin. Yhteisön jäseniä yhdistää pakolaistatuksesta riippumatta lähtömaahan palaamisen mahdottomuus. He ovat heikossa asemassa sekä oleske-

lulupien suhteen että työmarkkinoilla. Heillä on vaikeuksia saada kotoutumiseen tarvitsemaansa apua.

Artikkelissa lähestytään kotoutumista ja kotouttamistyötä etnografisen tutkimuksen avulla. Käytämme kotoutumisen käsitettä laajasti kuvaamaan maahanmuuttajien kokonaisvaltaisen hyvinvoinnin muotoutumista uudessa maassa. Kotouttamistyöllä viittaamme viranomaisten, ammattilaisten ja kansalaisjärjestöjen tekemään työhön, joka tähtää maahanmuuttajien arjen sujumisen lisäksi yhteiskunnan kokonaisvaltaiseen jäsenyyteen (ks. Sotkasiira 2018; Vuori 2015). Sekä afgaaniyhteisön että sen yksittäisten jäsenten elämää koettelee tutkimuksen tekohetkellä tilanne, jossa perheenyhdistäminen on vaikeu-

tunut. Tämä ei liity vain suomalaisten viranomaisten toimiin jossakin kaukaisessa pääkaupungin virastossa, vaan myös paikalliseen maahanmuuttajatyöhön, jossa tehdään arkisia päätöksiä siitä, ketkä ovat oikeutettuja kotouttamiseen ja apuun sekä millä keinoilla työtä tehdään. Havaintojemme mukaan käytännöt vaihtelevat eri puolilla Suomea.

ARJEN KANSALAIUUDEEN TAPAHTUMAT JA TOIMINNAN MAHDOLLISUUDET

Kysymme tässä artikkelissa, millaisia mahdollisuuksia ja esteitä kotouttamistyö asettaa perheissä elävien afganistanilaistaustaisten naisten ja miesten arjen kansalaisuudelle. Arjen kansalaisuudella viittaamme virallisen statuksen ja sen myötä tulevien oikeuksien ja velvollisuuksien lisäksi siihen, kuinka ihmisten paikkaa yhteiskunnassa määrittävät monet erilaiset kokemukset osallisuudesta ja tunnustetuksi tulemisesta. Sovellamme kansalaisuuden käsitteistöä sellaisten prosessien, käytäntöjen ja tekojen empiiriseen analyysiin, joissa valtiollisia politiikkoja sovelletaan ja sovitetaan yksilöiden elämään, ja joissa yksilöiden ja perheiden toiminnan mahdollisuudet laajenevat ja kapeutuvat kulloisenkin tilanteen mukaan.

Kansalaisuuden käsitteen avulla on analysoitu sitä, millaisia oikeuksia yksilölle ja ryhmille yhteiskunnassa avautuu, mistä heidät suljetaan ulos, ja millaisia velvollisuuksia ja vastuita heille tarjotaan (Lister 1997). Käytämme empiirisessä analyysissä myös arjen kansalaisuuden tapahtumien käsitettä (Hirsiaho & Vuori 2012), joka kuvaa konkreettista tapahtumaa, tekoa tai niiden sarjaa, joissa arkiset teot saavat laajankantoisia

seurauksia. Keskustelun juuret ovat sellaisissa kansalaisuutta koskevissa tutkimuskeskusteluissa, joissa painotetaan kansalaisuuden käytännöllisiä ja symbolisia ulottuvuuksia lakien, politiikkojen ja sosiaalipoliittisten regiimien sijaan (Lister 1997, 15, 41; Isin 2008; Sotkasiira & Haverinen 2016). Kyse on hyvinvoinnin ja palveluiden tarjoamisesta sekä erojen ja identiteettien kulttuurisesta tunnistamisesta ja tunnustamisesta, joita ei voi erottaa toisistaan. Tämä koskee myös kotouttamistyötä, joka voidaan katsoa sosiaalisesti oikeudeksi. (Vuori 2015.) Arjen kansalaisuuden tapahtumien käsite ohjaa meitä sellaiseen kotouttamistyön analyysiin, jossa tarkastellaan yhtäaikaan sekä kotouttujen että kotouttamistyöntekijöiden toimintaa. Kiinnitämme huomiota arkisiin tekoihin ja kohtaamisiin, jotka vaikuttavat potentiaalisesti siihen, miten muuttajien oikeudet toteutuvat ja miten he voivat tuntea kuuluvansa tasavertaisina muiden kansalaisten joukkoon.

Arjen kansalaisuuden tapahtumien käsite on lähellä uudemman kansalaisuutta käsittelevän tutkimuksen käsitteistöä. Isin ja Nielsenin (2008) käyttävät käsitettä kansalaisuuden teot (*acts of citizenship*), jolla he tarkoittavat tekoja, joilla toimijat rakentavat kansalaisuuttaan ja pyrkivät vakuuttamaan ympärillään olevat oikeudestaan toimia ja tulla kohdelluiksi täysivaltaisten kansalaisen tavoin. Tämä koskee myös subjekteja, joilla ei ole virallista kansalaisen statusta. Isin ja Nielsenin (emt.) uskovat, että pitemmän ajan kuluessa näillä yksittäisillä teoilla on mahdollista vaikuttaa myös pysyvämpiin kansalaisuuden käytäntöihin. Ne voivat johtaa myös toimijoiden kykyjen ja habituksen muutoksiin sekä

saada aikaan institutionaalista muutosta. Arjen kansalaisuuden tapahtumien käsite suuntaa huomion sekä instituutionaalisiin käytäntöihin että yksittäisiin tekoihin, jotka tuottavat laajenevia toiminnan mahdollisuuksia tai ehkäisevät niitä. Ajattelemme, että tapahtumissa muodostuu toiminnan ja toimijoiden sommittumia tietyssä konkreettisessa, historiallisesti ja maantieteellisesti paikantuneessa tilanteessa, ja niissä luodaan uusia poliittisen kamppailun skaaloja, kuten Isin asian ilmaisee (Isin 2008, 39). Isinistä ja Nielsenistä poiketen kiinnitämme erityistä huomiota tavanomaisessa ja arkisessa kontekstissa tapahtuviin tapahtumiin. Kansalaisuutta koskevilla keskusteluilla painotetaan nimittäin usein erityisiä tilanteita ja aktivistien toimintaa, jolloin arjen teot voivat jäädä näkymättömiksi.

Camilla Nordberg ja Sirpa Wrede ovat ehdottaneet käsitettä kansalaistuminen (*citizenisation*) analysoidakseen maahanmuuttajien toiminnan ja hyvinvointivalttiollisten käytäntöjen keskinäistä suhdetta katutason institutionaalisissa kohtaamisissa (Nordberg & Wrede 2015, 54). Käsite yhdistää sen, mitä me kutsumme arkiseksi kansalaisuuden tapahtumiksi pitkäkestoisiiin prosesseihin, joissa subjektiivoituminen kansalaiseksi tapahtuu usein ristiriitaisissa olosuhteissa. Normatiiviset, ulossulkevat ja muuttajien toimintaa rajoittavat käytännöt limittyvät potentiaalisesti valtaistaviin ja yhteiskunnallista toimijuutta ja osallisuutta esiin kutsuviin käytäntöihin. Institutionaaliset käytännöt nähdään tutkimuksessa usein toistona eikä niissä juuri tunnisteta ammattilaisten ja viranomaisten aktiivista toimintaa. Kansalaistumisen käsite sen sijaan tuo heidät analyysiin ”kansalaisiksi tulevi-

en” rinnalle. Samalla käsite painottaa sitä, miten muuttajat itse asemoivat aktiivisesti itseään kansalaisiksi eivätkä ole passiivisia viranomaistoimien vastaanottajia (Nordberg 2015, 67–68). Kansalaistuminen on nähdäksemme pitkäkestoinen prosessi, joka toteutuu kansalaisuuden tapahtumien kautta.

Arjen kansalaisuuden tapahtuma on teoreettinen käsite, jonka avulla on mahdollista analysoida kotouttamistyön konkreettisia tilanteita. Asiakkaiden taustat tulevat vääjäämättä esiin kotouttamistyön arjessa. Asiakas kuuluu tiettyyn ryhmään, kuten vaikka tässä tutkimuksessa usein afganistanilaiseen hazara-vähemmistöön. Lisäksi asiakkaan kuuluminen tiettyyn uskontoon tai poliittiseen suuntaukseen voi olla työn kannalta keskeinen seikka. Ideaalitalanteessa kotouttamistyöntekijät tutustuvat asiakkaaseen ja pyrkivät ymmärtämään hänen yksilöllinen tilanteensa, joka ei pelkisty vain tiettyyn ryhmäjäsennyteen tai maahanmuutto-taustaan (mm. Tuori 2009; Vuori 2015). Kotouttamistyössä käy kuitenkin usein niin, että yksilöllisen työotteen sijaan tulkitaan asiakkaan tilannetta ennakkoodotusten kautta (ks. Hiitola & Peltola 2018).

Merkittävä kansalaisuuteen ja yksilöiden toiminnan mahdollisuuksiin vaikuttava seikka on sukupuoli, johon keskitymme tässä artikkelissa. Kansalaisuuteen käsitteeseen kiinnittyvässä sukupuolentutkimuksessa tärkeitä kysymyksiä ovat olleet palkkatyöhön ja elämän uusintamiseen ja hoivaan liittyvä yhteiskunnallinen työnjako sekä sukupuolittuneet oikeudet lain edessä, politiikassa, koulutuksessa, sosiaaliturvassa ja palveluissa. Naisten kansalai-

suutta rajoitettiin historiallisesti pitkään vetoamalla naisten erityistehtäviin äiteinä (Lister 1997; Abraham ym. 2010). Toisaalta äitiyteen vedoten heille avattiin myös emansipatorisia sosiaalisen, poliittisen, sivistyksellisen ja ammatillisen toiminnan mahdollisuuksia yhteiskunnallisen äidillisyyden eli maternalismin ideaalin kautta (Plant & van der Klein 2012). Suomessa maternalismin murtui 1960-luvun nopeassa muutoksessa ja tilalle nousi ajatus sukupuolten tasa-arvosta keskeisenä kansalaisuuden ideaalina. (Julkunen 2010, 76–99.)

Tästä historiallisesta taustasta juontuu, että nykyisessä suomalaisessa ja pohjoismaisessa maahanmuutto- ja kotoittamistyön kontekstissa Pohjoismaat tulkitaan moderneina tasa-arvoa tavoittelevina yhteiskuntina suhteessa ”perinteisiin” globaalin etelän yhteiskuntiin. Pohjoismaalle on varattu paikka, jossa ne edustavat tasa-arvon ideaalin saavuttamista tai vähintäänkin sitä lähellä olemista. Samalla kaikki muut yhteiskunnalliset ja kulttuuriset sukupuolijärjestelmät nähdään jälkijättöisinä, konservatiivisina ja epätasa-arvoisina. Näin tulkitaan erityisesti muslimiyhteisöjä, joissa sukupuolittunutta työnjakoa luonnehtivat kuitenkin ideaalityypisesti hyvin samanlaiset sukupuolten työn- ja vastuunjakoon liittyvät maternalistiset ideaalit kuin ne, joille länsimainen moderni demokratiakin rakennettiin. Pakolaisiin ja muihin kehittyvistä maista tuleviin siirtolaisiin suhtaudutaan tällöin niin, että naisten oletetaan hyötyvän länsimaisesta tasa-arvosta, ja heitä ohjataan omaksumaan sen mukaisia toimintatapoja ja arvoja. Miesten – ja aivan erityisesti muslimi- miesten – odotetaan puolestaan edustavan patriarkaalisia arvoja ja suhtautuvan

naisiin epätasa-arvoisesti, ovat nämä siten heidän vaimojaan, äitejään ja tyttäriään tai länsimaisia naisia. (Tuori 2009; Nordberg 2015; Intke-Hernández & Holm 2015).

Arjen kansalaisuuden tapahtumien käsitteellä on myös metodologinen ulottuvuus. Analysoimme niitä kotoittamistyön konkreettisia käytäntöjä, joissa ihmiset ovat keskenään vuorovaikutuksessa kasvokkain tai tekstien ja byrokraattisten prosessien välityksellä, ja joissa yksilöiden ja perheiden toiminnan mahdollisuudet laajenevat ja kapeutuvat. Vaikka keskitymme mikrotaolalle, otamme analyysissa huomioon laajemman yhteiskuntapoliittisen kehyksen, koska valtiolliset ja ylikansalliset politiikat pannaan käytäntöön erilaisten viranomaisten, ammattilaisten ja heidän asiakkaidensa kesken. Tästä näkökulmasta kansalaisuus on prosessi, joka koostuu lukemattomista myönteisistä, kielteisistä ja enemmän tai vähemmän ristiriitaisista tapahtumista.

Oleskeluluvan ja mahdollisen virallisen kansalaisen statuksen saaminen ovat edellytyksiä täysille sosiaalisille ja poliittisille oikeuksille. Sosiaalisia oikeuksia ovat esimerkiksi oikeudet sosiaaliturvaan, terveydenhoitoon ja koulutukseen (Lister 1997.) On kuitenkin paljon monimutkaisempi asia, miten näitä oikeuksia on mahdollista toteuttaa ja miten on mahdollista kokea kuuluvansa yhteiskuntaan tai joihinkin erityisempiin yhteisöihin. Kansalaisuus on prosessi, joka eletään arkisissa suhteissa toisiin ihmisiin ja monenlaisissa institutionaalisissa ja epävirallisissa yhteyksissä; kansalaisuus vahvistuu tai säröilee merkityksellisten tapahtumien sarjana.

Arjen kansalaisuuden tapahtumia voisi tutkia empiirisesti monella tavalla, mutta ratkaisumme tässä nojaa etnografiseen lähestymistapaan. Keskitymme siihen, miten kotouttamisen kohteena olevat ihmiset kertovat kokemuksistaan. Valinta jättää näkymättömäksi osia viranomais- ja muun kotouttamistyön arjesta ja ongelmakohdista. Näkökulman rajaaminen tällä tavoin on kuitenkin perusteltua, sillä se tarjoaa tilaa usein subjektiasemaa vaille jääville pakkomuuttajille. Pureudumme tarinoiden avulla erityisesti yhteen arjen kansalaisuuden tapahtumien osa-alueeseen eli pakkomuuttajien toiminnan mahdollisuuksiin.

ETNOGRAFIAA YHTEISÖN PARISSA

Artikkeli pohjaa etnografiselle kenttätutkimukselle, jota Johanna Hiitola on tehnyt kesäkuusta 2016 alkaen pienellä suomalaisella paikkakunnalla, jonne ryhdyttiin vastaanottamaan afganistanilaisia kiintiöpakolaisia vuonna 2012. Kenttätutkimuksen aikana on syntynyt ystävyyksiä, ja jotkut informantit ovat myös vierailleet tutkijan kotona. Kenttätutkimusta onkin tehty monenlaisin eri tavoin. Pääosa etnografiasta on tapahtunut vieraillemalla ihmisten kotona tai olemalla heidän kanssaan yhteydessä sähköpostitse, facebookissa ja skypen välityksellä. Aineiston keräämisen aluksi tutkija osallistui myös yhteen kotouttamistyön tapaamiseen ja muutamiin juhliin. (Tutkijan osallistumisesta yhteisöjen elämään esim. Falzon 2009; Tiilikainen 2003.)

Alun perin tutkimuksen oli tarkoitus toteutua toimintatutkimuksena ja kunnasta haettiin tutkimuslupaa kotoutta-

mistyön asiakkaiden tutkimiseen osana kehittämishanketta. Tällöin asiakkaita lähestyttiin kirjeitse. Asetelma ei kuitenkaan onnistunut, eikä tutkimukseen halukkaita saatu hankittua tällä menetelmällä. Informantit ovat myöhemmin kertoneet näkemyksiään, jotka selittävät kentälle pääsyn vaikeutta. Tutkittava yhteisö koostuu suurimmaksi osaksi kiintiöpakolaisista, joista useimmat ovat eläneet lähes koko elämänsä vaille oikeuksia tai mahdollisuuksia tulevaisuuden suunnitteluun. Afganistanilaiset ovatkin yksi maailman suurimmista pakolaisryhmistä (Emadi 2005; Monsutti 2007). Ihmisillä on paljon kokemuksia epävarmoista suhteista viranomaisiin ja tuttaviiin. Suhteita on usein leimannut pelko, joskus myös omaan henkeen ja turvallisuuteen kohdistuva uhka. Ainoat luotettavat läheiset ovat monille olleet lähisukulaisia tai oman sukulinjan eli ”klaanin” jäseniä. Informanttien epäluottamus perheen ulkopuolisia ihmisiä kohtaan (mukaan lukien kotouttamistyöntekijät) on tullut esiin kenttätutkimuksen kaikissa vaiheissa.

Epäonnistuneen alun jälkeen tutkija ryhtyi käyttämään etnografialle tyypillisiä keinoja päästäkseen ”sisään” yhteisöön ja löytääkseen tutkimukselle uuden analyyttisen otteen. Yhteisöön pääsy onnistui lopulta tutkijan tutustuttua muutamaan yhteisön jäseneseen, jotka toimivat epävirallisina välittäjinä (Hammersley & Atkinson 2007, 47) esitellen muita afganistanilaisia perheitä tutkijalle. Tämän jälkeen tutkijalle alkoi tulla kutsuja vierailulle perheiden kohteihin. Näiden vierailujen aikana syntyi idea afganistanilaisten yhdistyksen perustamisesta, johon tutkijalla oli mahdollisuus osallistua.

Pakolaisten parissa tehtävässä etnografiassa keskeiset tutkimuseettiset kysymykset koskevat ennen muuta tutkittavien informointia tutkimuksesta, osallistumisen vapaaehtoisuutta sekä haitan aiheuttamisen välttämistä (ks. ”do no harm” periaate, Krause 2017). Tähän tutkimukseen omaksutun vuorovaikutuksellisen lähestymistavan on nähty uudemmassa pakolaistutkimuksessa täydentävän haitan välttämisen periaatetta (ks. Mackenzie ym. 2007; Krause 2017). Tosin tämäkin lähestymistapa voi kätkeä valtasuhteita, jos tutkittavat kokevat olevansa velkaa tutkijalle. Näistä kysymyksistä on keskusteltu perusteellisesti tutkimuksen osallistujien kanssa. Osa tutkijan kanssa läheisessäkin vuorovaikutuksessa olleista informanteista onkin kieltäytynyt tutkimukseen osallistumisesta. Heidän tarinoitaan ei käsitellä tutkimuksessa, vaikka kaikki keskustelut yhteisön sisäisistä jännitteistä tai paikkakunnan kotouttamistyöstä tietysti vaikuttavat analyysiin ja tulkintaan.

Tätä artikkelia varten analysoitu aineisto perustuu pääosin yhdeksän perheen kertomiin kokemuksiin sekä kahdeksaan yksilö- ja neljään ryhmähaastatteluun (yhteensä 17 osallistujaa). Haastatteluista seitsemän on tehty darin kielen tulkin avustuksella, neljä suomeksi ja yksi englanniksi. Tutkija on kirjoittanut kenttämuistiinpanoja koko tutkimuksen ajan dokumentoiden aikaansa yhteisössä. Lisäksi tutkija on saanut osallistujien luvalla perehtyä heidän turvapaikka- ja perheenyhdistämisdokumentteihinsa. Dokumenttien tekstejä ei tutkimuksessa lainata eivätkä ne ole kopioituina tutkijan käytössä, mutta niistä kirjoitetut muistiinpanot toimivat tausta-aineistona perheiden tilan-

teiden kokonaiskuvaa hahmotettaessa. Haastatteluista kuusi oli miehiä ja 11 naisia. Haastatteluihin osallistui myös muita kuin ne yhdeksän perhettä, joiden kertomuksia tässä artikkelissa analysoidaan. Mainitut yhdeksän perhettä ovat erikseen suostuneet siihen, että tutkija kirjoittaa heidän elämänvaiheistaan kahden vuoden kenttätöön aikana. Kaikki haastateltavat ovat puolestaan antaneet suostumuksensa haastattelujen käyttöön tutkimuksessa, mutta tutkija ei ole seurannut kaikkien haastateltavien elämää systemaattisesti. Etnografisen perinteen mukaisesti aineiston analyysi pohjautuu kuitenkin myös yleisille havainnoille kahden vuoden kenttätöön varrelta (ks. Hammersley & Atkinson 2007, 193–195).

Jätämme paikkakunnan nimen mainitsematta tutkimukseen osallistuneiden suojaamiseksi, sillä kyseessä on pienehkö yhteisö, johon kuuluu vain noin 150 afganistanilaista. Paikkakunta on pieni kaupunki, joka sijaitsee kaukana suurista kasvukeskuksista ja jossa kotoutumista tukevien palveluiden valikoima on suppea. Yhteisö on kokonaisuudessaan kotoutumisen alkuvaiheessa. Pisimpään paikkakunnalla asuneet afganistanilaiset ovat olleet Suomessa kuusi vuotta. Osa yhteisöstä on kuitenkin muuttanut Suomeen aivan hiljattain, vuonna 2017.

Aineiston tuottamisen lisäksi etnografisen ote tarkoittaa myös analyysitaapaa. Tässä artikkelissa se tarkoittaa sitä, että esitämme kahden perheen tarinat, joiden avulla pyrimme tiheään kuvaukseen (Geertz 2008; Huttunen 2010). Tiheä kuvaus on etnografialle tyypillinen tapa esittää aineiston analyysi. Se tarkoittaa sitä, että etnografisella kenttätöyllä saatua aineistoa, esi-

merkiksi haastattelujen, havainnoinnin ja dokumenttien tarjoamaa tietoa tiivistetään teoreettisen ajattelun avulla kuvaukseksi, joka kertoo sen laajemmasta tulkinnasta. Tämän artikkelin puitteissa esitämme kuvaukset kahdesta perheestä siten, että niiden kautta avautuu näkymä afgaaniyhteisöön kuuluvien yksilöiden ja perheiden toimijuuden mahdollisuuksiin ja esteisiin. Samalla, kun kerromme kahdesta perheestä, osoitamme myös, miten käsittelemämme kysymykset näyttäytyvät koko yhteisössä. Tällaista tapaa esitellä tutkittava yhteisö muutaman esimerkkikuvauksen kautta käytetään etnografisessa tutkimuksessa usein (esim. Anthias & Cederberg 2009; Tiilikainen 2003). Kutsumme kuvauksia tarinoiksi, sillä vaikka ne kuvaavat tiettyjen perheiden vaiheita, olemme tutkijoina rakentaneet kahden perheen muistiinpanoista ja haastatteluista kokonaisuuksia, joiden kautta katsomme analyysin mahdollistuvan. Emme siis kerro kaikkea näistä perheistä. Perheiden taustatietoja on muutettu eikä niistä ole mahdollista tunnistaa kyseessä olevia perheitä. Myös muita yksityiskohtia perheiden taustoissa on muokattu siten, että kertomukset voisivat koskea useita eri perheitä paikkakunnalla.

YKSINHUOLTAJAÄIDIN KAMPPAILU TOIMIJUUDESTA

Sabera on kahden lapsen yksinhuoltaja. Vanhin lapsista on 13-vuotias ja nuorempi alakoulussa. Perhe on paennut Afganistanista jo 80-luvulla Iraniin, jossa kaikki lapset ovat syntyneet. Sabera on elänyt Iranissa paperittomana sen jälkeen, kun Iranin politiikka afganistanilaisten pakolaisten oleskelulupien uusimisessa oli tiukentu-

nut. Lasten isä on ollut Saberaa kohtaan vakavan väkivaltainen ja vanhemmat ovat eronneet. Äiti on elänyt viimeisimmät vuodet isää paeten ja peläten. Suomeen perhe on muuttanut vuonna 2013 kiintiöpakolaisina. Sekä lapsilla että äidillä on paljon vaikeuksia masennuksen ja ahdistuksen vuoksi. Sabera on äidinkielellään luku- ja kirjoitustaidoton eikä hän ole vielä oppinut suomea kuin alkeet.

Saberan tilanne vastaa useamman paikkakunnalla asuvan perheen tilannetta. Yhteisö on syntynyt pakolaiskiintiössä kuntaan muuttaneista afganitaustaisista pakolaisista, joten heitä yhdistää vaikea tausta ja usein jopa vuosikymmeniä kestänyt pakolaisuus eri maissa. Kiintiöpakolaiset ovat usein yksinhuoltajia, sillä Yhdistyneiden kansakuntien pakolaisjärjestö UNHCR valitsee uudelleensijoitettaviksi kaikista haavoittuvimmat perheet. Yksinhuoltajaäidit ovat vaarassa joutua hyväksikäytetyiksi ja heillä on pakolaisleireillä tai tunnistamattomina pakolaisina hyvin rajalliset mahdollisuudet hankkia elantonsa. (UNHCR 2018.)

Sabera on aloittanut pian Suomeen muutettuaan kieliopinnot, mutta koulutaustan puuttuminen on vaikeuttanut opiskelua. Sabera on myös joutunut olemaan usein poissa opinnoista masennuksen, ahdistuksen ja fyysisten oireiden, kuten kipujen ja päänsäryn vuoksi. Psykkinen ja fyysinen oireilu on hyvin tavallista tutkimukseen osallistuneiden keskuudessa ja vaikeuttaa elämän aloittamista uudessa maassa. Tästä huolimatta vanhempien psykiatrisen hoidon puute on yleistä. Lastensuojelu löytää oireilevat lapset koulun avustuksella ja he saavatkin hoitoa, mutta vanhemmat jäävät usein vaille

tukea. Eräs tutkimukseen osallistuneista äideistä kertoi pyytäneensä tukea ahdistukseensa lastensuojelusta, joka oli silloin hänen lastensa tukemisessa vahvasti läsnä. Hän sai neuvoksi käydä viikoittain järjestettävässä vapaaehtoisten ylläpitämässä maahanmuuttajien kahvilassa ”juttelemassa ihmisille”.

Tutkittavat ovat puhuneet paljon pakolais- ja konfliktihistorioistaan. Vanhemmat ja lapset ovat kertoneet muun muassa kokemastaan ja todistamastaan kidutuksesta, lasten nälkäkuolemista, pakkoavioliitoista, seksuaalisesta ja fyysisestä väkivallasta, läheisten murhista ja kerjäämällä elämisestä. Pienellä paikkakunnalla ei kuitenkaan välttämättä ole tarjolla tukea vakaviin traumoihin, joiden hoitoon vaadittaisiin erityistä asiantuntemusta. Tämä heijastuu ihmisten vaikeuksina kiinnittyä uuteen maahan ja elämään. Hoitamaton traumatausta asettaa arjen kansalaisuudelle monia esteitä. Psykofyysiset oireet, unettomuus ja sairastelu ovat yleisiä syitä kielikoulutuksen keskeytymiselle ja muutkin asiat jäävät väsymyksen vuoksi hoitamatta.

Sukupuoli vaikuttaa uuteen maahan kotoutumiseen monin tavoin: se ohjaa ammattilaisten suhtautumista pakolaisasiakkaaseen, kantaa mukanaan merkityksiä lähtömaan tavoista ja määrittelee sitä, millainen paikka henkilöllä on Suomessa asuvassa afgaaniyhteisössä. Saberan tavoin monet tutkimukseen osallistuneista naisista ovat kertoneet yhteisön painostuksesta käyttää huivia. Erityisesti yksinhuoltajaäidit kokevat painostuksen elämäänsä rajoittavana. Parisuhteissa elävillä naisilla on tutkijan havaintojen mukaan enemmän liikkumavaraa. Monet parisuhteessa elävät naiset ovat valinneet huivittomuuden

eivätkä ole haastatteluissa erityisesti problematisoineet valintaansa tai kertoneet vaikeuksista. Huivin tai peittävämmän iranilaistyyllisen *chādorin* käytön valinneet Suomessa asuvat afgaaninaiset ovat kokeneet kuitenkin painostusta, sillä suomalaiset ammattilaiset ovat kyseenalaistaneet huivin käytön. Yksi tutkimukseen osallistuneista naisista kertoo myös, että käyttäisi huivia, jos suomalainen yhteiskunta olisi sallivampi. Hän kokee huivin käytön lisäävän häneen kohdistuvaa syrjintää, joten hän on valinnut huivittomuuden. Onkin usein niin, että Suomessa elävän afgaaninaisen toimijuutta kyseenalaistetaan monista suunnista. Miten tahansa nainen valitsee pukeutua, hänen kuulumistaan yhteiskuntaan rajoitetaan.

Saberan kaltaiset naiset ovat tehneet pakolaisleirillä tai muualla pakolaisena eläessään normeja rikkovan päätöksen erota aviomiehistään. Esimerkiksi Iranissa, jossa myös Sabera on asunut paperittomana pakolaisena, avioero on paheksuttu, vaikka yhä useampi liitto päättyykin nykyään eroon (Khosravi 2017). Eroaminen on kuitenkin paperittomille pakolaisnaisille vielä suurempi riski kuin Iranin kansalaisille tai asukkaille, joilla on maassa oleskelulupa. Paperiton nainen ei voi mitenkään turvata toimeentuloaan ilman aviomiestään, sillä jopa alipalkatut ja laittomat rakennus- tai maataloustyöt ovat naisten saavuttamattomissa. Eräs yksinhuoltajaäidin ja kahden lapsen perhe kertoo koonneensa kotona tulitikkuauskeja, joista sai hieman rahaa riisiin, jos perhe työskenteli ympäri vuorokauden. Jotkut tutkimukseen osallistuneista naisista ovat kertoneet eläneensä täysin tuttujen hyväntahtoisten miesten avun

varassa. Eropäätös on siis nähtävä erityisenä arjen kansalaisuuden tapahtumana, joka on vaatinut sen tehneiltä naisilta suurta rohkeutta. Sabera oli valinnut paon ilman miestänsä Turkkiin, jossa hän eli pakolaisleirillä ennen Suomeen muuttoaan.

Yksinhuoltajaäidit ovat päässeet elämässään eteenpäin kovien ponnistelujen kautta, mutta he ovat usein luku- ja kirjoitustaidottomina kuitenkin hyvin riippuvaisia kotouttamistyöntekijöistä ja muusta viranomaisavusta. Sabera esimerkiksi käy viikoittain kotouttamistyöntekijän luona uusien laskujen ja muiden postien kanssa pyytämässä apua niiden tekemiseen ymmärrettäviksi. Sabera kuvailee suhdettaan kotouttamistyöhön hyväksi ja kiittelee kaikissa keskusteluissamme työntekijöitä, jotka antavat hänelle runsaasti aikaa ja huomiota. Sabera kokee esimerkiksi voivansa mennä milloin tahansa toimistoon piiptaamaan, jos postissa tulee vaikkapa lasku tai kirje, jota hän ei ymmärrä. Tällainen matalan kynnyksen tuki pakokomuttajien kotoutumisen varhaisessa vaiheessa on ensiarvoisen tärkeää. Tuen tarve luku- ja kirjoitustaidottomilla äideillä on valtava. Sabera hankki tukea kotouttamistyön lisäksi myös kaikista muista mahdollisista verkostoista. Hän kertoo kuitenkin tutkijalle myös muutotoiveestaan, jonka on kokenut tulleen sivuutetuksi kotouttamistyössä.

Tunnustelen varovaisesti Saberan kokemuksia paikkakunnalla elämisestä pohjustaakseni tulevaa haastattelua. Sabera toteaa, että hänellä ei ole paikkakunnalla muita ongelmia kuin se, että hän haluaisi muuttaa pois. Hän kertoo olevansa hyvin masentunut. Saberan mukaan ”sosiaali” on sanonut

hänelle, ettei muuttaminen ole mahdollista. (Kenttäpäiväkirja, syksy 2016.)

Sabera kertoo ”sosiaalinen” sanoneen, ettei muuttaminen käy päinsä. Monet tutkimukseen osallistuneet perheet ovat kertoneet samoin. Asuinpaikan valinta on kyseenalaistamaton oikeus myös kotoutumisaikana jatkuvalla A-oleskeluluvalla Suomessa eläville. Rajoituksia muuttoon tuovat kuitenkin TE-toimiston laatimasta kotoutumissuunnitelmasta poikkeaminen, joka voi johtaa työttömyyskorvauksen epäämiseen tai toimeentulotuen asiakkuus, joka määrittelee hyväksyttävät vuokrarajat. Näitä rajoituksia ei aineiston perheille kuitenkaan oltu selitetty, vaan perheet kertovat muuton kieltämisestä. Paitsi muuttoasioissa, myös opiskelupaikan omaehtoiseen etsimiseen liittyvissä asioissa työntekijät ovat käyttäneet kieltoa neuvonnan sijaan. Lähes poikkeuksetta haastateltavat kertovat toimintamahdollisuuksien rajoittamisen vahingoittaneen suhdettaan kotouttamistyöntekijään.

Yhtäältä arjen kansalaisuuden toteutumisen kannalta tieto olemassa olevista vaihtoehdoista on tärkeää. Toisaalta muuttaminen on luku- ja kirjoitustaidottomalle pakolaisäidille kuitenkin hyvin vaikeaa ja pidemmällä tähtäimellä muutto voi johtaa toimintakyvyn ja tukiverkoston heikkenemiseen. Muuton kieltämisen sijaan olisi kuitenkin mahdollista käyttää aikaa muuttamiseen liittyvien yksityiskohtien läpikäymiseen osana kotouttamistyötä ja suomalaisen yhteiskunnan toimintaperiaatteiden opetusta. Arjen kansalaisuuden tukeminen voi tarkoittaa myös tiedon jakamista ”huonoista” vaihtoehdoista, sillä vain riittävän tiedon varassa voi tehdä

autonomisia ratkaisuja. Saberan vajavainen tieto mahdollisuuksista muuttaa on jo aiemmin aiheuttanut turvautumisen epävirallisiin keinoihin. Hän on muutama vuosi sitten luottanut tuntemattomaksi jääneeseen mieheen, joka huijasi etumaksun asunnosta, jota ei ole ollut olemassakaan. Saberan arjen kansalaisuuden rajoista kertoo myös se, ettei hän huijauksen jälkeen osannut ottaa yhteyttä poliisiin.

Toiminnan mahdollisuudet ja erityisesti itsensä määrääminen ovat kaikkien tutkittavien perheiden kertomuksissa oleellisia. Eräs haastateltava toteaa, että kotouttamistyön sosiaalityöntekijä ei halua ”näyttää kaikkia teitä”, vaan sen sijaan näyttää vain muutaman helpon vaihtoehdon. Tämä toimijuuden rajoittaminen koetaan loukkaavana ja käytännössä se myös vaikeuttaa arjen päätöksiä. Suurin osa tutkimukseen osallistuneista afgaaneista on kertonut toiveistaan muuttaa isompaan kaupunkiin. Muuttotoiveisiin vaikuttavat pienen paikkakunnan vähäiset läheisverkostot ja tukipalvelujen puute, mutta myös uskonnollisen yhteisöllisyyden puuttuminen ja esimerkiksi halaltuotteiden vaikea saatavuus. Isommissa kaupungeissa on erilaisia rukoushuoneita tai moskeijoita, joiden kautta voi liittyä oman etnisen yhteisön toimintaan. Pienellä paikkakunnalla yhteisön muodostavat kaikki afganistanilaiset perheet, mutta monilla tutkimukseen osallistuneilla on toive juuri oman uskonnollisen suuntauksen yhteisöstä, joka koetaan turvallisemmaksi. Toisaalta osa osallistujista toivoo muuttoa, koska he haluavat etäisyyttä toisiin afganistanilaisiin. Etäisyyden ottamisen uskotaan olevan helpompaa isossa kaupungissa kuin pienellä paikkakunnalla.

Muutto ei kuitenkaan ole lopulta ollut helppoa monellekaan sen tehneelle. Yksi tutkittavista on palannut takaisin pienelle paikkakunnalle vaikeuksien vuoksi. Myös Sabera muutti lopulta, mutta hänenkin on ollut vaikea löytää paikkaansa uudessa kaupungissa.

Sabera soittaa minulle viikonloppuna. Hän on asunut asunnossaan uudella paikkakunnalla nyt puolitoista kuukautta. Naapuri kuulemma häiritsee öisin ja hän ei saa nukuttua. Sabera vaikuttaa hyvin ahdistuneelta. Ohjaan häntä ottamaan yhteyttä kaupungin sosiaalityöntekijään ja jään miettimään, onko hän saanut riittävästi tukea uudella paikkakunnalla. (Kenttäpäiväkirja, syksy 2017.)

Tulkitsimme, että Saberan muuttopäätös on arjen kansalaisuuden tapahtuma, jota kehystää hänen historiansa naisena, joka on elämässään joutunut tekemään jo useita vaikeita päätöksiä. Voi kuitenkin ajatella, että Saberalla on kansalaisuutensa toteuttamiseen varsin rajalliset resurssit, jolloin hän joutuu helposti hyväksikäytetyksi tai jää täysin viranomaisten tarjoaman – Saberan tapauksessa rajallisen – tiedon varaan. Saberan saama hyvin konkreettinen ja päivittäinenkin apu ensimmäisinä vuosina on tukenut hänen toimintamahdollisuutensa, mutta ongelmia syntyy, kun Sabera tarvitsee tietoa kotouttamistyön kannalta kielteisenä näyttäytyvästä asiasta eli poismuutosta. Kotouttamistyön kehyksiin näyttää sisältyvän näkemys ”oikeanlaisesta” kotoutujasta, joka viettää samalla paikkakunnalla – ja kenties vielä alkuperäisessä asunnossaan – koko kotoutumisaikansa. Kaiken kaikkiaan kolmen vuoden aika näyttäytyy hyvin lyhyenä tukena monille aineiston perheille. Eräs haastateltava kiteyttää, että

vasta kotoutumisajan jälkeen hän edes tietää, mitä apua tarvitsee.

Saberan tarina muistuttaa useiden aineiston perheiden tarinoita. Osa perheistä on kokenut muuton parantaneen heidän elämäänsä huomattavasti, mutta toiset taas ovat kokeneet avun saamisen vaikeammaksi isossa kaupungissa kuin pienellä paikkakunnalla. Erityisesti ne perheet, jotka ovat toivoneet oman etnisen yhteisönsä kokoontumispaikkoja tai uskonnollista yhteisöä, ovat kokeneet muuton positiivisena. Saberan tarinassa kävi toisin. Niille, jotka eivät etsi etnisen tai uskonnollisen yhteisön tukea, muutto voi tuoda tullessaan lisääntyvää yksinäisyyttä.

ISÄN KÄÄNNYTYKS

Rahmaan ja Ensia ovat menneet naimisiin Turkissa juuri ennen Ensian matkaa Suomeen. Äiti Ensia on valittu pakolaiskiintiössä Suomeen vuonna 2014. Isä Rahmaan on tullut Suomeen vuonna 2015 turvapaikanhakijana. Kun kohtaan perheen, isä odottaa hallinto-oikeuden päätöstä turvapaikasta. Perheeseen kuuluu teini-ikäinen tytär Ensian edellisestä avioliitosta, isän ja äidin yhteinen 3-vuotias tytär, joka on syntynyt heti äidin saavuttua Suomeen, sekä vastasyntynyt vauva. Kun äiti on muuttanut Suomeen, Rahmaan on jäänyt Turkkiin ja perhe on jo tuolloin laittanut perheenyhdistämishakemuksen vireille. Se on kuitenkin hylätty sen perusteella, että Ensia ei ole kertonut tulevasta avioliitostaan kiintiöpakolaishaastattelussa. Seuraavienkin oikeusasteiden käsittelyt ovat pitäneet voimassa kielteisen päätöksen perheenyhdistämisen osalta. Isä on Suomeen muutettuaan hakenut myös turvapaikkaa ja on siksi vastaanottokeskuksen kirjoilla. Ensia kokee, ettei

hän selviä yksin vauvan, kolmevuotiaan ja teini-ikäisen tyttärensä kanssa.

Rahmaanin ja Ensian tilanteen jakaa neljä perhettä paikkakunnalla. Äidit ja lapset on siis valittu pakolaiskiintiössä Suomeen aiemmin ja isät ovat matkanneet Suomeen perheen perässä vuosien 2015 ja 2016 aikana. Yksi näistä neljästä isästä on edelleen matkalla eikä ole päässyt Suomeen. Tarinan päähenkilö Rahmaan on hakenut perheenyhdistämistä jo aiemmin Turkista käsin, mutta hakemus on hylätty. Tämän vuoksi Rahmaan on valinnut vaarallisen merireitin Eurooppaan vaimonsa ja lapsensa luo.

Rahmaanin ja Ensian sekä heidän lastensa arjen kansalaisuuden toteutumista vaikeuttaa kiristynyt maahanmuuttopolitiikka. Useita kansainvälisiä suoje-lupäätöksiä koskevia lakeja ja käytäntöjä on muutettu ja perheenyhdistämisen ehtoja kiristetty (mm. Fingerroos ym. 2016). Kiristysten seurauksena pakkomuuttajaperheiden on entistä vaikeampi elää yhdessä Suomessa. Tätä poliittista muutosta ei voi ohittaa kansalaisuutta analysoitaessa, sillä perheet joutuvat punnitsemaan kaikki arjen päätökset suhteessa heikkoon ja epävarmaan oikeudelliseen asemaansa. Keskeistä Rahmaanin ja Ensian tarinassa on myös se, ettei perheen isä ole turvapaikanhakijana oikeutettu mihinkään kunnan tarjoamista kotouttamispalveluista. Hänen rajalliset mahdollisuutensa sosiaalityön neuvontaan ja tukeen ovat sidottuja toisella paikkakunnalla sijaitsevaan vastaanottokeskukseen, vaikka muu perhe on paikkakunnan kotouttamistyön asiakkaana.

Kunnan kotouttamistyö työskentelee periaatteessa koko perheen kanssa, mutta käytännössä turvapaikanhakijan statuksella perheen kanssa asuva isä ei saa tutkimuskunnasta apua tai pääse esimerkiksi kielikurssille asuessaan kaukana vastaanottokeskuksesta, josta hänen pitäisi saada turvapaikkaprosessin aikaiset palvelunsa. Näiden perheiden kohdalla on käynyt niin, etteivät myöskään muut perheenjäsenet saa tarvitsemaansa tukea. Käännytysuhan alla olevan isän tilanne kuormittaa koko perhettä, mutta asia jää kotouttamistyön ulkopuolelle. Tuen tarpeet ovat usein konkreettisia. Tutkimuksen alkaessa nämä isät olivat hakeneet vain turvapaikkaa, mutta eivät olleet – yhtä perhettä lukuun ottamatta – aloittaneet perheen yhdistämisprosessia, johon olisivat olleet oikeutettuja. Tämä johtui tiedon puutteesta. Kun tutkija kertoi perheille tästä lisämahdollisuudesta, kaksi perhettä haki oleskelulupaa myös uudella perusteella. Myöhemmin kävi ilmi, että sekä vastaanottokeskuksessa että oikeusaputoimistosta oli kyllä mainittu tästä mahdollisuudesta, mutta konkreettista tukea kalliisiin ja monimutkaisiin perheen yhdistämishakemuksiin ei kuitenkaan oltu järjestetty. Erityisesti äidinkielelläänkin luku- ja kirjoitustaidottomien perheiden on yksin mahdollonta selvittää vaikeaa hakemusta.

Jos perheen yhdistämishakemus on kuitenkin saatu tehtyä tai se on tehty jo ennen isän muuttoja Suomeen, useiden paikkakunnan afgaaniperheiden yhdistyminen on epäonnistunut samasta syystä kuin Ensian ja Rahmaanin. Päätöksessä on vedottu siihen, että tiedot eroavat kiintiöpakolaisille lähtömaassa tehdyissä haastatteluissa ja muuton jälkeen Suomessa tehdyssä perheen-

yhdistämishakemuksessa. Vääränlaiset neuvot lähiyhteisöltä tai suurpiirteisesti toteutetut haastattelut aiheuttavat sen, ettei haastatteluissa aina kerrota tarvittavia tietoja. Käytännössä tämä saattaa tarkoittaa sitä, ettei yksinhuoltaja kerro uudesta kumppanistaan tai salaa suhteen jatkumisen vanhan puolison kanssa. Haastatteluissa pyritään todistamaan tarve suojelulle, mutta tutkimusaineiston perusteella vain harva pakkomuuttaja ymmärtää, että haastatteluissa kerrotuilla yksityiskohdilla on kauaskantoisia seurauksia. Tästä esimerkkinä toimii Rahmaanin ja Ensian tarina, jossa Ensian kertomus Turkissa tehdyssä haastattelussa on poikennut siitä, mihin perheen yhdistämishakemuksessa on vedottu. Kaksi yhteistä lasta, joista pienin on alle vuoden ikäinen, eivät ole vaikuttaneet minkään oikeusasteen harkintaan asiassa.

Perheen arjen kansalaisuutta rajoittaa vaikea oleskelulupatilanne, mutta tämän lisäksi äiti kokee olleensa Suomeen muutettuaan kotouttamistyön odotuksiin sopimaton. Hän on ollut raskaana saapuessaan, kun Suomeen on odotettu vain yhtä lasta ja äitiä.

Äiti kertoo, että pian Suomeen saavuttuaan hän ilmoitti olevansa raskaana ja kotouttamistyöntekijä oli vihainen ja syytti äitiä valehtelusta. Äidille ei kerrottu, miten palvelujärjestelmä toimii. Kun hän synnytyksen jälkeen ei saanut hoidettua vauvaa, sijoitettiin koko perhe ensikotiin. Tämä oli äidistä pelottavaa, sillä kukaan ei selittänyt hänelle, mistä sijoittamisesta oli kysymys ja miksi he eivät saa mennä kotiin. Äiti ei halua olla palvelujen kanssa missään tekemisissä. (Kenttäpäiväkirja, syyskuu 2016.)

Ensia kertoo raskaudestaan ja synnytyksestään kiihtyneenä ja on selvää, että kokemus on ollut hänelle vaikea. Hän on kertoessaan uudelleen raskaana ja sanoo pelkäävänsä, mitä viranomaiset hänelle synnytyksen jälkeen tekevät. Aiemman synnytyksen jälkeiset tapahtumat ovat kehystäneet äidin arjen kansalaisuuden toteutumista ja vaikeuttaneet suhdetta viranomaisiin. Äidin kuvaamat tapahtumat siitä, että työntekijä on ollut vihainen hänen raskaudestaan, kertovat karusti vastaanottojärjestelmän ongelmista ja asiakkaan kohtaamattomuudesta palveluissa. Erityisesti muuton alkuvaiheen tapahtumat vaikuttavat syvästi siihen, millaisena vastaanottavan maan ihmiset ja yhteisö koetaan. Yksin lasten kanssa muuttanut raskaana oleva äiti on erityisen haavoittuva uudessa ympäristössään.

Kenties Ensia on tehnyt päätöksiä, jotka mutkistavat kotouttamistyöntekijöiden suunnitelmia. Pidämme todennäköisenä, että työntekijöiden kertomukset tapahtumista poikkeaisivat asiakkaiden kertomuksista. Omista päätöksistä ja itseenäisestä toiminnasta asiakkaalle suuttuminen kertoo kuitenkin tulkintamme mukaan ongelmista työn pääasiallisen sisällön ymmärtämisen suhteen – kotouttavan työn tarkoitus on vahvistaa, ei kaventaa, asiakkaiden toimijuutta. Vaikka turhautuminen on varmasti yksi kotouttavan työn vaikeimmista tunteista, asiakkaan kokemana se kuitenkin vaikuttaa siihen, millaisena vastaanottava yhteiskunta koetaan: ajatellaanko sitä mukaan ottavana vai torjuvana.

Rahmaanin ja Ensian tarina päättyy dramaattisesti:

Ensia soittaa minulle hätäantyneenä. Poliisi on tullut etsimään Rahmaania perheen kotoa. Isä ei ole kuitenkaan ollut kotona, sillä hän on lähtenyt toiselle paikkakunnalle. Äiti on hädissään ja kertoo, ettei pysty pitämään lapsista huolta yksin. Minä olen huolissani teini-ikäisen tyttären jaksamisesta. Tytär hoitaa vauvan syöttämiset ja nukkuttamiset. Hän kertoo, ettei saa nukuttua siskonsa huutaessa. Isä on kuljettanut tytärtä puheterapiaan ja päivähoidon, mutta nyt perhe on jäänyt kokonaan ilman isän tukea. (Kenttäpäiväkirja, kevät 2017.)

Rahmaanin ja Ensian tarinassa kävi huonosti ja isää uhkaa käännytys, sillä isän ja äidin avioliitto ei tulkittu ennen muuttoa alkaneeksi. Tätä artikkelia kirjoitettaessa yksi perheistä on paremmissa tilanteissa äidin saatua Suomen kansalaisuuden. Tämän vuoksi korkeaa toimeentuloa ei enää edellytetä äidiltä isän oleskelulupaan, kuten häneltä olisi ennen äidin kansalaisuuden saamista vaadittu. Jos pakolaisen perhe on perustettu tai avioliitto solmittu ennen pakkomuuttoa, nykylain mukaan perheen yhdistämisen voi laittaa ilman tulovaatimuksia vireille vain kolmen kuukauden ajan muuttopäivästä lähtien (Ulkomaalaislaki 29.6.2016/505). Kaksi neljästä tutkimuksessa mukana olleesta samankaltaisessa tilanteessa olevasta perheestä elää nyt erillään ja yksi perhe odottaa vielä isän turvapaikkapäätöstä.

Rahmaanin ja Ensian suuri tragedia alkoi siitä, ettei Ensia kertonut kiintiöpakolaishaastattelussa suunnitelmistaan mennä naimisiin. Aineistoon kuuluvien päätösdokumenttien mukaan tätä on tulkittu maahantulosäännösten kiertämisenä. Alaikäisten lasten tilannetta eikä heidän tarvettaan vanhempiansa

hoivaan ole päätöksissä arvioitu. Pakolaisneuvonta (2014) on jo pitkään yrittänyt tuoda esiin tätä epäkohtaa: vaikka lapsen edun arviointi mainitaan ulkomaalaislaissa yhtenä perusteena oleskeluluvan myöntämiseen, sitä arvioidaan käytännössä harvoin. Tutkimuksen aikana yksikään luettavaksi saatu isien turvapaikkaa tai perheenyhdistämistä koskeva päätös ei käsitellyt lasten etua, vaikka jokaisessa perheessä oli alaikäisiä lapsia.

Maahanmuuttopolitiikka ei vaikuta vain käännetyyn vanhempaan ja aikuiseen puolisoon. Perheen teiniikäinen tytär on useita kertoja itkenyt tapaamisissa sitä, että hän joutuu isän käännetyksen myötä kantamaan isän osuuden pienempien lasten kasvatuksesta.

JOHTOPÄÄTÖKSET

Kysyimme tässä artikkelissa, millaisia mahdollisuuksia ja esteitä kotouttamistyö asettaa perheissä elävien afganistanilaistaustaisten naisten ja miesten arjen kansalaisuudelle. Tarinoiden perheiden tilanteet ovat samanlaisia monien tutkimuspaikkakunnan afganistanilaisten perheiden kanssa, jolloin kaksi tapausta kertoo myös yleisemmin koko yhteisöstä.

Saberan toimijuus muotoutuu pienellä paikkakunnalla kotouttamistyön arkipäiväisen avun kautta. Tulkitsemme, että Sabera oli elämänhistoriassaan naisena jo tehnyt monia arjen kansalaisuutta vahvistavia tekoja. Ero miehestä voidaan tulkita yhdeksi tällaiseksi teoksi. Kun ottaa huomioon avioeron haastavuuden ja naisilta vaaditun päät-

täväisyyden, olisi naisten väheksymistä ymmärtää yksinhuoltajaäidit suomalaisessa yhteiskunnassa vain uhrinposition kautta. Näemme, että muutto suuremmalle paikkakunnalle oli Saberan elämässä jatkoa noihin tekoihin. Vaikka Sabera myöhemmin päätyi katumaan muuttopäätöstään, hänen toimijuutensa tilanteessa paljastaa sellaisia kotouttamistyön poliittisia ulottuvuuksia, jotka helposti jäävät sivuun keskusteltaessa kotoutumisesta. Tiina Sotkasiira (2018) kysyy, onko kotouttamistyön tarkoituksena tukea maahanmuuttajan toiminnan mahdollisuuksia vai toteutetaanko työtä valmis ”polku” mielessä, jolloin vain tietynlainen – oikeisiin kehyksiin sopiva – toimijuus tulee tuetuksi. Arjen kansalaisuuden tapahtumissa voi olla kyse myös kotouttamistyön ohjauksen vastustamisesta, jos ohjaus ei tunnista asiakkaan omia pyrkimyksiä.

Ensia kohtasi toimintamahdollisuuksiinsa kohdistuvia rajoitusyrityksiä nimenomaan naisena, kun työntekijä suuttui hänelle yllättävästä raskaudesta. Tätä heti muuton jälkeen tapahtunutta arjen kansalaisuutta rajoittavaa tekoa voi pitää Ensian kohdalla keskeisenä kokemuksena, joka vaikeutti luottamusta viranomaisiin vielä vuosia myöhemmin. Tulkitsemme, että vaikka yksinhuoltajaäidit nähdään pakolais työn ”hyvinä” ja suojeltavina kohteina maternalismin perinteen mukaisesti, heidän omaan aktiivisuuteensa suhtaudutaan ristiriitaisesti – sitä ei nähdä osoituksena tasa-arvoisen kansalaisuuden tavoittelusta (vrt. Erel 2016; Nordberg 2015).

Ensian ja Rahmaanin perheen tilanne toi näkyväksi, kuinka arjen kansalaisuus ja kansalaisuus oikeudellisena asema-

na liittyvät vahvasti toisiinsa. Kunnan kotouttamistyö näki turvapaikanhakijaisän tilanteen perheestä erillisenä eikä isän roolia perheenjäsenenä ja lasten huolenpitäjänä tunnustettu. Tämä merkitsi sitä, että kotouttamistyössä käsitettiin mies pikemminkin yksilökansalaisena kuin perheenisänä. Isän oikeudet ja vastuu sivuutettiin myös Maahanmuuttoviraston ja hallinto-oikeuksien päätöksissä, joissa äiti sidottiin yksin hoivavastuuseen useasta alaikäisestä lapsesta isän saadessa käännytyspäätöksen. Näin ollen rajakontrolli ohitti lapsen etuun perustuvan päätöksenteon.

On kuitenkin selvää, että maahanmuuttopolitiikan seuraukset koskevat koko perhettä eivätkä vain isää. Isän käännytöksellä oli esimerkiksi kauaskantoisia seurauksia teini-ikäisen tytön asemalle kansalaisena: hän joutui asettumaan sukupuolensa ja isosiskon asemansa vuoksi äidillisen huolenpitäjän rooliin. Teini-ikäisen tyttären tilanne osoittaa, että pakolaislapset voivat olla poliittisten päätösten näkymättömiä kärsijöitä, joiden tilanne hahmottuu vasta arjen kansalaisuuden tarkastelun kautta. Juuri tämän vuoksi tulkitsemme, että sukupuoli- ja sukupolvisensitiivinen arjen kansalaisuuden tapahtumien analyysi tuo tärkeän lisän poliittiseen toimijuuteen perustuvaan keskusteluun (Erel 2016).

Kotouttamistyön kannalta aineiston kautta rakennetun kahden tarinan sanoma on, että palvelujärjestelmä on jäykkä ihmisten elämäntilanteiden näkökulmasta. Järjestelmän sisällä olisi mahdollisuuksia tukea perheiden itsemääräämistä, mutta se vaatisi työn sisältöjen uudelleenjärjestelyä perhekeskeisemmäksi sekä monimutkaisten

tilanteiden hahmottamista osana työnkuvaa. Sukupuoli raamittaa kotouttamistyön työntekijöiden ja maahanmuuttopolitiikan suhdetta (Turtiainen, Kokkonen & Viitasalo tässä numerossa). Vaikka suomalaista yhteiskuntaa ja sen sosiaalipolitiikkaa luonnehtii sukupuolten tasa-arvon eetos, johon kuuluu ajatus molempien sukupuolten rooleista sekä hoivaajina että palkkatyökanalaisina, ei maahanmuuttopolitiikka tätä kuitenkaan tunnista tai tunnusta. Jos kotouttamistyö ei ota aktiivisesti kaikkia perheenjäseniä työnsä piiriin, päädytään tilanteeseen, jossa perheiden sisälle muodostuu kahden kerroksen väkeä, joista osa saa palveluita ja toiset jäävät niitä vaille. Perhekokonaisuus voi olla palveluissa tällöin näkymätön.

Olemme analysoineet kotouttamistyön ja afganistanilaisten esimerkki-perheidemme toimintaa arjen kansalaisuuden tapahtumina ja tekoina, jotka luovat ja rajoittavat toiminnan mahdollisuuksia ja kykyjä. Kansalaisuuden käsite painottaa asioiden poliittisia ulottuvuuksia (Lister 1997). Näin esimerkkikaupunkimme kotouttamistyötä voi analysoida näyttämönä, jossa yksittäisten tapahtumien kautta syntyy uusia asioiden tiloja ja kamppailun skaaloja. Äskettäin maahan saapuneet pakkomuuttajat asettuvat omilla, usein pienillä teoillaan, kansalaisiksi, joita koskee oikeus omistaa oikeuksia (Isin 2012) ja tehdä omia ratkaisujaan niissä kapeissa puitteissa, joita maahanmuuttopolitiikka ja kotouttamistyö tarjoavat.

KIRJALLISUUS

Abraham, Margaret & Ngan-ling Chow, Esther & Maratou-Alipranti, Laura &

- Tastsoglou, Evangelia (2010) Rethinking Citizenship with Women in Focus. Teoksessa Margaret Abraham, Esther Nganling Chow, Laura Martou-Alipranti & Evangelia Tastsoglou (toim.) *Contours of Citizenship. Women, Diversity and Practices of Citizenship*. Farnham: Ashgate, 1–22.
- Anthias, Floya & Cederberg, Maja (2009) Using Ethnic Bonds in Self-Employment and the Issue of Social Capital. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 35 (6), 901–917. <https://doi.org/10.1080/13691830902957692>
- Emadi, Hafizullah (2005) *Culture and customs of Afghanistan*. Lontoo: Greenwood Press.
- Erel, Umut (2016) *Migrant women transforming citizenship: Life-stories from Britain and Germany*. Lontoo: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315595238>
- Falzon, Mark-Anthony (2012) Introduction. Multi-sited ethnography: theory, praxis, and locality in contemporary research. Teoksessa Mark-Anthony Falzon (toim.) *Multi-sited ethnography: Theory, praxis and locality in contemporary research*. Farnham: Ashgate, 1–24.
- Fingerroos, Outi & Tapaninen, Anna-Maria & Tiilikainen, Marja (toim.) (2016) *Perheenyhdistäminen. Kuka saa perheen Suomeen ja miksi*. Tampere: Vastapaino.
- Geertz, Clifford (2008) Thick description: Toward an interpretive theory of culture. Teoksessa Timothy Oakes & Patricia Price (toim.) *The Cultural Geography Reader*. Lontoo: Routledge, 41–51.
- Hammersley, Martyn & Atkinson, Paul (2007) *Ethnography: Principles in practice*. Lontoo: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203944769>
- Hiitola, Johanna & Peltola, Marja (2018) Tuotettu ja koettu toiseus viranomaisien ja maahanmuuttotästäisten vanhempien kohtaamisissa. Teoksessa Johanna Hiitola, Merja Anis & Kati Turtiainen (toim.) *Maahanmuutto, palvelut ja hyvinvointi. Kohtaamisissa kehittyviä käytäntöjä*. Tampere: Vastapaino, 124–145.
- Hirsiäho, Anu & Vuori, Jaana (2012) Stories of alphabetisation, stories of everyday citizenship. *Nordic Journal of Migration Research* 2 (3), 1–11. <https://doi.org/10.2478/v10202-011-0042-9>
- Huttunen, Laura (2010) Tiheä kontekstointi: haastattelu osana etnografista tutkimusta. Teoksessa Johanna Ruusuvuori, Pirjo Nikander & Matti Hyvärinen (toim.) *Haastattelun analyysi*. Tampere: Vastapaino, 39–63.
- Intke-Hernandez, Minna & Holm, Gunilla (2015) Migrant stay-at-home mothers learning to eat and live the Finnish way. *Nordic Journal of Migration Research*, 5(2), 75–82. <https://doi.org/10.1515/njmr-2015-0012>
- Isin, Engin (2008) Theorising acts of citizenship. Teoksessa Engin Isin & Greg Nielsen (toim.) *Acts of citizenship*. Lontoo: Zed Books, 15–43.
- Isin, Engin (2012) *Enacting Citizenship*. Teoksessa Engin Isin (toim.) *Citizens Without Frontiers*. New York: Bloomsbury Publishing, 108–146.
- Isin, Engin & Nielsen, Greg (2008) Introduction. Teoksessa Engin Isin & Greg Nielsen (toim.) *Acts of citizenship*. Lontoo: Zed Books, 1–12.
- Julkinen, Raija (2010) *Sukupuolen järjestykset ja tasa-arvon paradoksit*. Tampere: Vastapaino.
- Khosravi, Shahram (2017) *Precarious lives: Waiting and hope in Iran*. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press. <https://doi.org/10.9783/9780812293692>
- Krause, Ulrike (2017) *Researching forced migration: critical reflections on research ethics during fieldwork*. RSC working paper series nro. 123. Oxford: Refugee Studies Centre, University of Oxford.
- Lister, Ruth (1997) *Citizenship. Feminist perspectives*. Basingstoke: Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-1-349-26209-0>
- Mackenzie, Catriona & McDowell, Christopher & Pittaway, Eileen (2007) Beyond ‘Do No Harm’: The Challenge of Constructing Ethical Relationships in Refugee Research. *Journal of Refugee studies* 20 (2), 299–319. <https://doi.org/10.1093/jrs/fem008>
- Monsutti, Alessandro (2007) Migration as a rite of passage: Young Afghans building masculinity and adulthood in Iran. *Iranian Studies* 40 (2), 167–185. <https://doi.org/10.1080/00210860701276183>
- Nordberg, Camilla (2015) *Invisibilised*

- visions. *Nordic Journal of Migration Research* 5 (2), 67–74. <https://doi.org/10.1515/njmr-2015-0011>
- Nordberg, Camilla & Wrede, Sirpa (2015) Introduction: Street-level engagements. *Nordic Journal of Migration Research* 5 (2), 54–57. <https://doi.org/10.1515/njmr-2015-0008>
- Pakolaisneuvonta (2014) Lapsen edun arviointi tuomioistuinten turvapaikkapäätöksissä. http://www.pakolaisneuvonta.fi/index_html?lid=167&lang=suo Luettu 18.2.2018.
- Plant, Rebecca Jo & van der Klein, Marian (2012) Introduction. Teoksessa Marian van der Klein, Rebecca Jo Plant, Nichole Sanders & Lori R. Weintrob (toim.) *Maternalism reconsidered. Motherhood, welfare and social policy in the twentieth century*. New York: Berghahn Books, 1–21. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199588336.003.0001>
- Sotkasiira, Tiina (2018) Kotoutumista vai hyvinvointia? Metafora-analyysi syrjäseutujen kotopalveluista. Teoksessa Johanna Hiitola, Merja Anis & Kati Turtiainen (toim.) *Maahanmuutto, palvelut ja hyvinvointi. Kohtaamisissa kehittyviä käytäntöjä*. Tampere: Vastapaino, 30–52.
- Sotkasiira, Tiina & Haverinen, Ville-Samuli (2016) Battling for citizenship. A case study of Somali Settlement in Lieksa, Finland. *Nordic Journal of Migration Research* 6 (2), 115–123. <https://doi.org/10.1515/njmr-2016-0014>
- Tiilikainen, Marja (2003) *Arjen islam. Somalilainien elämää Suomessa*. Vastapaino: Tampere.
- Tuori, Salla (2009) *The politics of multicultural encounters: Feminist postcolonial perspectives*. Turku: Åbo Akademi University Press.
- Ulkomaalaislaki 301/2004. Muutokset. <http://www.finlex.fi/fi/laki/smur/2004/20040301> Luettu 24.3.2018.
- UNHCR (United Nations High Commissioner for Refugees) (2018) Protection. <http://www.unhcr.org/protection.html> Luettu 23.4.2018.
- Vuori, Jaana (2015) Kotouttaminen arjen kansalaisuuden rakentamisena. *Yhteiskuntapolitiikka* 80(4), 395–404.